

મેઘાણી-જયંતી નિમિત્તે એમનું એક લખાણ ~

કલમનું સ્થાન: પરસેવો કે પ્રેરણા?

ખેડૂતના હળની કોશ, પથ્થરફોડાના હાથનો હથોડો, કસબીની ચપટીમાં ચાલતી સોય અને સાહિત્યકારનાં આંગળાં વચ્ચેની કલમ: એ તમામનો મહિમા એક છે, ક્રિયા એક છે, પ્રાણ એક છે. કલમને છાપરે ચડાવશો મા. કલમની પછવાડે પણ જોર છે ફક્ત મહેનતનું, અણથાક ઉદ્યમનું, ટપકતા પસીનાનું: 'પ્રેરણા પ્રેરણા' શબ્દે કુટાઈ રહેલી કોઈ માયાવી નિષ્ક્રિયતાનું નહીં.

ઘરતીના કઠણ પોપડાને લેદતી હળની કોશ આસો માસમાં સમૃદ્ધિની સોનલ કવિતા પાથરે છે, કારણ કે એ કોશને પક્કડનાર કાંડાં કૌવતદાર છે, એકધ્યાન છે, પેટના ખાડા પૂરવાના પરિણામ ઉપર અચૂક નજરબાજ છે.

કલમને પણ એ જ નિયમ પર જીવવાનું યા મરવાનું છે. આપણી કલમ, ગુજરાતની કલમ, આજ સુધી દૈવતવિહોણી હતી કારણ કે એ વૈભવી કલમ હતી. એને હજાર જાતના લાડ જોઈતા હતા. વધુ પડતી સાક્ષર-પૂજાએ અને નાહક પંપાળી પંપાળી પોપલી પોચી બનાવી હતી. સાક્ષરપણાના પોચા સુંવાળા ગાદી-ગાલીયા ઉપર લેટતી એ લહેર આવે ત્યારે જ લખતી; ને કોમળ વિષયો જ એના ક્ષેત્ર-સીમાડા હતા.

આજે કલમને પણ મજૂરી પર જીવવાનું ટાણું આવ્યું છે. માનવહૃદયની નવી વ્યથાઓ, નવી આકાંક્ષાઓ, લાગણીઓનાં નવદર્શનો, નવેસર પૃથક્કરણો, રોજ વહાણું વાચે નવી લેખિનીઓની રાહ જુએ છે ને અવિરત ઉદ્યમની માગણી કરતાં પુકારે છે કે 'અમને જગત સામે રજૂ કરો, ઉચ્ચારણ દો, અમારી ઓળખાણ આપો'.

ને કોણે કહ્યું લેખકો વધી પડ્યા છે? લેખકો નહીં પણ એદીઓ, લેભાગુઓ, સસ્તી પ્રસિદ્ધિના લાલચુડાઓ કદાચ વધી પડ્યા હશે. લેખનજીવનને શ્રમજીવનનું ગૌરવ આરોપનાર ખંતીલા કલમજીવીઓની તો હજુ પારાવાર ખોટ પડી છે. એક એક વિષયનો અભ્યાસ લઈ બેસી જનારા ક્યાં છે? કેટલા છે? બતાવો. વિષયો થોકબંધ પડ્યા છે. નવી દુનિયાના નવા ધ્વનિઓ દિન-પર-દિન આપણે દ્વારે અથડાય છે. એમાંના

એકેક ધ્વનિને પોતાનો કરી શબ્દમાં ફૂંકનારા લેખકો ક્યાં છે? યુગના ઘડતરમાં મારે પણ કંઈ નહીં તો એક જ પથ્થર મૂકવો છે એવી ચોક્કસ આકાંક્ષા કેમ સંભળાતી નથી? પ્રભાતે પ્રભાતે દેશદેશાવરથી થોકેથોક પુસ્તકો આપણે કિનારે ઠલવાય છે. તેમાંથી સાચી વિધાની તારવણી કરી પ્રજાને દેવાની કેટલાકને પડી છે?

આપણા પોતાના જ દેશનું, પ્રાંતનું, ગામનું, સમાજનું ઐતિહાસિક, ભૌગોલિક અથવા સામાજિક સાહિત્ય ક્યાં છે? ગમે તે કોઈ છાપામાં ગમે તે વિષય પર ઘડા વગરના લેખ અથવા ઊર્મિગીત છપાયે પોતાના અભિમાનને સંતોષવા જતાં આપણે આપણી અંદર પડેલા મહાન સર્જકને મારી નાખીએ છીએ. આપણી કલમનું બ્રહ્મચર્ય વેરણછેરણ થઈ જાય છે. આપણી મહત્વાકાંક્ષાઓ અલ્પદેહી બની સુકાઈ જાય છે.

આમ શા માટે? શ્રમ લેવાનું આપણને ગમતું નથી, માટે જ ને? સાહિત્યને આપણે ભ્રમણાથી પરસેવાને બદલે પ્રેરણાનું ફૂલ સમજી બેઠા છીએ, માટે જ ને?

આ મોટી ભ્રમણાએ આપણને — લેખકોને રાંકડા બનાવેલ છે. અફીણીઓ અને ગંજેરીઓથી આપણું સ્થાન જરીકે જુદું નથી. જગતની શ્રેષ્ઠ સાહિત્યકૃતિઓ હરહંમેશના 16-18 કલાકોની મહેનતનો પસીનો નીતારનાર 'મજૂરો'નાં કાંડાંમાંથી જ નીપજેલી છે એ આપણે ભૂલી જઈએ છીએ, નહીં તો આપણું વર્તમાન લેખકોનું કેટલું સૌભાગ્ય છે! આખું નવજગત આવીને આપણી સન્મુખ ઊભું રહેલ છે. એકાદ વીથી ઉપર જ્યાં વસ્તુ તથા વિચારદારિદ્રનાં ખાબોચિયાં હતાં ત્યાં અત્યારે દરિયા છલે છે. વાંચવાની વૃત્તિ છેક ગામડામાં પણ ફરી વળી છે. એટલું જ નહીં, હરએક વિષય ઉપર લોકરુચિ નવું વાચન માગતી ભૂખી ડાંસ જેવી ઊભી છે.

પરંતુ સાચા રંગે રંગાયેલા 'શ્રમજીવી' લેખકો થોડા છે. લેખિનીને તો હળની કોશથી અને દરજીની સોયથી ચડિયાતા રહેવું ગમે છે. લેખિની પોતાનું ઉમરાવજાદીપણું છોડવા હજુ તૈયાર નથી. લેખિનીને 'પ્રેરણા'નું ભૂત વળગ્યું છે. લેખિનીને ઉદ્યમનું ગૌરવ કબૂલ નથી. લેખિની પોતાનું સ્થાન જે દિવસે કોશ-પાવડાની કે સોય-થીગડાની સંગાથે લેશે તે દિવસે સાહિત્યમાં પ્રાણ થમકશે.

[1934]

અમરતાનો વિભ્રમ

• ઝવેરચંદ મેઘાણી

'નિરવધી આ કાળ પડ્યો છે, ને વિપુલ આ પૃથ્વી પથરાયેલી છે. આજ નહીં તો કાલે, કોઈ કાળાન્તરે મારો સમાનધર્મી જન્મશે ને મારી કૃતિઓની કદર કરશે'.

કવિ ભવભૂતિએ આ બોલ ભાખ્યો. તે ઉક્તિ આજે પણ અનેક લેખકોનું આશ્વાસન બની રહી છે. જેઓની રચના વર્તમાન યુગના વાચકોને આકર્ષી શકતી નથી. તેઓ પોતાની રચનાનાં યોગ્ય મૂલ્ય મૂલવનારાં ભાવિ વાચકોની રાહ જુએ છે.

કેટલાએક પોતાની કૃતિને અમરત્વ મળે તેવી ઝંખના સેવે છે.' આજની પ્રજા મને સમજી શકતી નથી એટલું બધું મારા સર્જનનું ગહનત્વ છે.' : એવી ભ્રમણા ઘણા ઘણા સેવતા હશે. ક્ષણજીવી સાહિત્ય, સમયજીવી સાહિત્ય અને ચિરંજીવી સાહિત્ય આવા ભેદ દોરાય છે.

રિચર્ડ ઍલ્ડિંગ્ટન નામના વિવેચક આ 'અમરત્વના માયાવીપણા' પર પ્રકાશ નાખે છે. એ કહે છે કે લેખકની અથવા હર કોઈ કલાકારની આ 'અમરતા' એ તો 'રેનેસાં'ના પંડિતોએ ઊભી કરેલ એક કપોલ-કલ્પના છે. જનસામાન્યનાં ધ્યેયો અને પ્રશ્નોથી અળગા ઊભા રહીને માત્ર પોતાના નમ્ર શિષ્યોના અહોભાવમાં રાચનારા મહાન સાહિત્ય સ્વામી, 'ગ્રેટ માસ્ટર', બનવાની મહત્વાકાંક્ષા તો ગઈકાલની વસ્તુ બની ગઈ છે.

આજના વાર્તાકારે ઉપર કહી તેવી પોતાની અમર પ્રતિભાની એકલતામાં રાચવાનું નથી. જગત એને જુગ જુગ સુધી ન સંભારે તો તેથી એણે નાઉમેદ થવાનું નથી. માનવપ્રાણને અને ઊંમીઓને દિન પર દિન જાગ્રત તેમ જ ગ્રહણશીલ રાખવાનું જે કર્તવ્ય અદા કરવા માટે લેખકો, કલાકારો અથવા અન્ય કાર્યકર્તાઓનો જે મહાન સંઘ પોતપોતાની શક્તિ-મતિ મુજબ મથી રહેલ છે, તેમાંના એક એકમ તરીકે જ પ્રત્યેક સાહિત્યકારે પોતાના વિશે વિચારી લેવાનું છે.

લોકસંઘના એ વહેતા જીવનનો બુદ્ધિ-ઊંમીઓનો પ્રવાહ ખરું જોતાં તો વર્તમાનપત્રે જ વહનશીલ રાખવાનો હોય છે. પણ વર્તમાનપત્રનો કાર્યપ્રદેશ જ્યાં પૂરો થાય છે ત્યાંથી જ વાર્તાકારનો શરૂ થાય છે. સમૂહજીવનને સ્પર્શતા બનાવોની વર્તમાનપત્રો અદલ તસ્વીરો ખેંચે છે અને એ તસ્વીરોમાંથી

વસ્તુ ઉપાડીને રંગરેખા ભર્યા ભાવચિત્રો વાર્તાકારે આપવાના રહે છે. અખબાર પ્રજા અને સત્ય પીરસવા સાચી ઘટનાઓ આપે, ને વાર્તાકાર પ્રજાને સત્ય પીરસવા સાધન લેખે વાર્તાનો ઉપયોગ કરે.

વાર્તાકારે બનતા બનાવો વિશે નહીં પણ લોકોના વ્યક્તિ-જીવનનાં ઊંડાણોનું આલેખન કરવાનું છે. વર્તમાનપત્રના કરતાં વાર્તાકારના લાભની વાત તો આ છે, કે એને જાહેરખબરો પૂરી પાડનારાઓની અથવા ગ્રાહકોની સારીમાઠી લાગણીનો વિચાર રૂંધી શકતો નથી. અમુક વર્ગને અપ્રિય એવા વિચારો મૂકનાર લેખકને બેશક અમુક પ્રકારના છૂપા બહિષ્કારના તેમ જ નનામાં રુચિહીન ચર્ચાપત્રોના ષડયંત્રના ભોગ થવું જ રહે છે, તેમ છતાં પોતાને જે કહેવાનું છે તે તો પ્રજા પાસે પહોંચી જ જાય છે. ઍલ્ડિંગ્ટનનું કહેવું એવું નથી કે વાર્તાકારે કેવળ વ્યક્તિ-જીવનનું 'રિપોર્ટિંગ' જ કરવાનું છે. નહીં, એથી તો ઘણું વિશેષ એણે આલેખવાનું છે. પરંતુ 'ત્રિકાલાબાધિત અમર કૃતિને' નજર

સમક્ષ રાખવી એ તો કોઈ અચોક્કસ પ્રકારની આગામી પેઠીને માટે લખવા બેસવાની બેવકૂફી કરવા બરોબર સમજવું.

ચિરકાળને માટે નિર્માણ થતી કૃતિ એકેય કાળની નહીં રહે, અને ભાવિ પ્રજાને પહોંચાડવાનો સંદેશો એ સરનામે પહોંચવાનો જ નથી. પ્રજાને ન સમજાય એવું સર્જવામાં મહત્તા સમજવી એ છેક વાહિયાત પ્રકારની અહૂતપ્રિયતા છે. પોતાની કૃતિનો રસ અમુક મર્યાદિત કાળ કરતાં વધારે ટકવાનો છે એવી માન્યતા પણ એક ભ્રમણા છે.

આ યુગની અંદર ઊતરી પડેલો વિપુલ વાર્તાકાર કેટલાય નિરાશાવાદીઓને સાહિત્યની સંગીનતા કથળી પડી હોવાનો દુઃખલાવ ઉપજાવે છે. હશે કદાચ એમ પણ હશે કે કવિતાના યુગે સરજાવેલાં બલિષ્ઠ અર્કને આજે આપણે ગદ્યનાં નીરમાં મિલાવી મોટો જથ્થો જ નિપજાવીએ છીએ. બીજી દૃષ્ટિએ આપણે એમ પણ કહી શકીએ કે સાહિત્ય આજે પુરાતન જડતાનાં બંધનોમાંથી મોકળું બનીને જીવનના હર કોઈ તત્ત્વને યથેચ્છ ઘાટ આપી રહેલ છે .

સમકાલીન સાહિત્ય - વાર્તાનું અથવા હર કોઈ અન્ય પ્રકારનું - અલ્પજીવી અને કામ ચલાઉ હોવું જોઈએ એનું બીજું પણ એક કારણ છે. આજે સંસ્કૃતિનો એક મહાયુગ સમાપ્તિ પામે છે. અને નવો યુગ હજુ એટલી બધી અચોક્કસ ભૂમિકામાં છે, કે

એચ.જી. વેલ્સ સરીખા ક્રાન્તદશીને પણ આગામી વિશ્વ-રચનાનો આકાર કેવળ દૂરથી અનુમાનના આધારે જ કલ્પવો પડે છે.

આજ સુધી જેમ ઋતુચક્રની ચોક્કસતા પર અવલંબન લેતું ખેતીવાડીનું જ્ઞાન અમુક નિશ્ચિત ચીલે ચાલ્યા કરતું તે જ રીતે માનવજીવન પર મુકરર ચક્રમાં આંટા લેતું.

બધું જ જાણે કે નક્કી કરી મુક્યાં મુજબ જ બન્યા કરતું. કાલે જે સાચું હતું તે આજે અને કાળાંતરે પણ તેનું તે જ રહેવાનું છે, એવી માન્યતા વચ્ચે ભાવિ અમરતા મેળવવાનો જીવનનો એક ઉદ્દેશ હતો.

આજે એ બધું જ પડી ભાંગ્યું છે. આવતી કાલ સર્વ પ્રકારની અચોક્કસતાનો ભોગ થઈ પડી છે. પરિણામે આજના જીવનનાં બહુવિધ ખળભળાટો વચ્ચે જેમ એક બાજુથી કલાકારને અથવા વાર્તાકારને વિપુલ વસ્તુસામગ્રી હાથ પડવાનો અવસર છે, તેમ બીજી બાજુથી અને ક્ષણજીવીપણાની મર્યાદા છે. એટલે વાર્તાકાર યાદે તેટલો તેજસ્વી હોય, તો પણ એણે પોતાના પ્રભાવની મર્યાદાને સૈકાઓની તો ગણતરીની બહાર જ રાખવી; એટલું જ નહીં પણ દાયકાઓને હિસાબેય નહિ, વર્ષોને હિસાબે પોતાની કૃતિની આવરદા માપવી રહેશે.

વસ્તુતઃ આજના સાહિત્યકારે કેવળ એક પ્રામાણિક ને સત્યનિષ્ઠ પત્રકાર બની જવાનું ધ્યેય રાખવું પડશે.

અને એમાં શી શરમ છે ? પત્રકારત્વ કંઈ ઓછું ઈજ્જતવાન છે ?

આજે તો કથાસાહિત્યને માટે મોટો ભય ઊભટાનો એ છે, કે એ થોડાક પંડિતોને સંતોષવા માટે વર્તમાન જીવનપ્રવાહને ઝીલનારી લૌકિકતા રખે ગુમાવી બેસે.

(‘જન્મભૂમિ’, 50-06-1959; ‘પરિભ્રમણ 2’)

[સૌજન્ય : અમીતભાઈ ચાવડાની ફેઈસબૂક વૉલ પરથી સાભાર]

.....

ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી યુ.કે.નો

"ભાષાસંસ્કાર વૈભવ"

• સતીન દેસાઈ - ‘પરવેઝ’; ‘દીપ્તિ “ગુરુ”

જે દેશની આબોહવામાં ભાષાલક્ષી આવો મંત્ર ગુંજતો હોય "ગુજરાતી સાંભળીએ, ગુજરાતી બોલીએ, ગુજરાતી વાંચીએ, ગુજરાતી લખીએ ને ગુજરાતી જીવીએ." અર્થાત્ જેની સર્વ પ્રજ્ઞાઓથી માંડી, શ્વાસ-પ્રાણ ગુજરાતી ભાષા પ્રદાન કરતી સરસ્વતીને સમર્પિત હોય, એવા યુનાઇટેડ કિંગ્ડમના જગૃત ભાષાસંવર્ધકોને વંદન કરતા પૂર્વે, ગઝલ ગુરુવર રાજેન્દ્ર શુક્લના શિષ્ય હોવાના નાતે, હું સ-વંદન એમનો ભાષાલક્ષી મત્લાનો આ એક શેર ટાંકી, આ આલેખનને શણગારીશ.

"તતત તોતડાતાં ભરે ડગ આ ભાષા,
અરવ આગવું વ્યાકરણ ક્યાં રચ્યું છે?
ગઝલ તો હજી આવવાની હવે છે,
હજી પૂરું, વાતાવરણ ક્યાં રચ્યું છે!"

- રાજેન્દ્ર શુક્લ

[ગુરુવરની ‘ગઝલસંહિતા’નું ‘સભર સુરાહી’ પુસ્તક; પૃ.105]

મંડળની ગઝલનો આ પ્રશ્નાર્થ એના યથાર્થ સાથે ખરેખર જ ગુજરાતમાં આજના ગુજરાતી ભાષાસાહિત્યનાં વાતાવરણને લાગુ પડે છે, કે જ્યાં ઝવેરચંદ મેઘાણી, રાજેન્દ્ર શાહ, બ.ક. ઠાકોરથી માંડી ઉમાશંકર જોષી જેવા અણિશુદ્ધ ભાષા આરાધકોના અભાવે આજે રાજેન્દ્રભાઈના ઉપરોક્ત કથનની વેદનાઓને પડઘાતી કરી દીધી છે. ત્યારે યુનાઇટેડ કિંગ્ડમનાં એ પરભાષીય વાતાવરણમાં ય નિજ ભાષાકીય નાભિનાદ ગુંજને પ્રત્યેક ગુજરાતીમાં મંત્રસ્થ કરવાને પ્રતિજ્ઞારત એવા સમાધિસાધકો છેલ્લા પાંચ દાયકાઓથી અવિરત અથાક યજ્ઞ કરી રહ્યા છે. જેનો સારગર્ભ એમના જ સેવી પંચમ શુક્લના આ શેરમંત્રમાં આપણે પામી શકીશું.

"મિલન પળ અધૂરી કદી આવજો ના.

કશી બેસબૂરી કદી આવજો ના."

- પંચમ શુક્લ

સાક્ષાત્ બ્રહ્મ-દર્શનની ઘડીઓને આનંદ ઉલ્લાસે ઉઘાડતો આ પંચમભાઈનો શેર જ એ અકાદમીના પૂર્ણ ધ્યેય-મિલન અને એની કબીરી સબૂરીની પ્રતીતિ કરાવે છે.

સર્ગર્વ પંચમભાઈને એ સંકલ્પનો અધિકાર પણ છે જ, કે તેઓ છેલ્લાં પાંચ વરસથી અકાદમીના મૂર્ધન્ય સ્થાપક, સંવાહક અને માર્ગદર્શક એવા ગાંધીવાદી વિચારશૈલી ધરાવતા મૂલ્યનિષ્ઠ, નિર્ભીક પત્રકાર, કટાર તથા નિબંધ લેખક વિપુલ કલ્યાણીના શિષ્યપદે અકાદમીના દેશ વિદેશના પ્રચાર-પ્રસાર કાજે વેબસાઈટ અને ડિજિટલ માધ્યમનો સ-કુનેહ ઉપયોગ કરે છે. કારણ કે એ સ્વયં ઈલેક્ટ્રોનિક એન્જિનિયરીંગમાં ડોક્ટરેટ હોઈ, ત્યાં એન્જિનિયરીંગ અધ્યાપક તરીકે મેટ્રોપોલિટન યુનિવર્સિટી સંલગ્ન સેવાકર્મ સાધે છે.

જ્યારે આપણું ગુજરાત આ ભાષા સમૃદ્ધિ જાળવવા અનેકાનેક સરકારી બિન સરકારી માધ્યમોથી લેખ ધરી રહ્યું છે, ત્યારે યુનાઇટેડ કિંગ્ડમમાં માતૃભાષાના એ પ્રથમ ઉદ્દગારની જ અમૃત વાણીલીલાના પર્વ પળેપળ ઉજવવાની અમીટ તરસ સીંચનાર કેટલાક જગૃત વીરોએ મુશાયરા પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા વિલાયતના લેન્કેશર પરગણામાં ઓગણીસો પંચોતેરના ગાળામાં ‘ગુજરાતી રાઈટર્સ ગિલ્ડ’ની સ્થાપના કરી, પ્રવૃત્તિઓને

યુરોપ સુધી વેગ આપ્યો. પછી લંડન ખાતે 'ગુજરાતી સાહિત્ય સંઘ'નું નિર્માણ થયું. જે સમય જતાં 'ગુજરાતી સાહિત્ય મંડળ'માં રૂપાંતરિત થયું. આ ચૈતન્ય પૂર્વે ઓગણીસસો થોસેઠમાં ત્રણ ગુજરાતી શાળાઓએ અસંખ્ય શિક્ષકો તૈયાર કર્યાં.

માતૃભાષા લેખનીની અનન્ય પિપાસાએ અનેક જાગ્રત લહિયાને લંડનના સામાયિક 'ગુજરાત સમાચાર', 'ગરવી ગુજરાત' અને 'નવ બ્રિટન' વગેરેમાં દીપાવી ઝળહળતાં કર્યાં. પણ એમનાં ચૈતન્યને ભાષાના મોરપીંછ શણગાર ને મેઘધનુના સપ્તરંગી ઝબકારમાં સજાવવા કાજે કવિસંમેલનના પ્રણેતાઓએ ઓગણીસો સત્યોતેરમાં સૂર્યકાંત દવેના નિવાસ સ્થાને, કવિ ડાહ્યાભાઈ પટેલ, વિપુલ કલ્યાણી સહિત અનેક ભાષાલક્તોના કપાળે 'ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી'ની સ્થાપનાનું ચંદન તીલક કર્યું. જે હજી આજે સાડા ચાર દાયકાના ગાળામાં યે એઓની ભાષા સંસ્કૃતિ સાધનાલક્તિની દીવાનગીના કારણે એવું જ ઝળહળ મહેકે છે.

સંસ્થાકીય ઉપક્રમોને આગળ વધારતા પહેલાં, હું એ ભાષાઋણત્વની એક ઝલક જે મેં અનુભૂત કરી છે, એ વિશે સહેજ ફોડ પાડું કે જ્યારે તમે માતૃભાષા જ શ્વસતા હોય, ત્યારે એ સમાન જીવો વચ્ચે અપિરિચિતતાનો કે અંતરનો કોઈ અવકાશ ક્યાં ચ રહેતો જ નથી. ડાહ્યાભાઈ પટેલને સહેલે હું સન્મુખ નથી થઈ શક્યો. પણ એમની કવિતાના આસ્વાદ ગ્રંથમાં મારો આસ્વાદ આલેખિત છે. તો એઓએ રચિત સત્યેશ્વર ગાંધીજી ફાઉન્ડેશનમાં પ્રતાપ પંડ્યા અને મોહનભાઈ બારોટની કૃપાઓથી અનેક વાર મેં મંચ શોભાવી શબ્દ પુષ્પો અર્પણ કર્યાં છે. વિપુલભાઈને તો "નિરીક્ષક" સામાયિકમાં તથા અનેક અખબાર પત્રોમાં વાંચી ધન્યતા અનુભવી જ છે. જ્યારે પંચમભાઈ મારા વતન દાહોદના જ ગુરુવર રાજેન્દ્ર શુક્લના ઋષિવંશને શોભાવવા જ મિત્ર દિલીપભાઈ તથા રાજેશ્વરીબહેનનાં કૂળચરિત્રને અધ્યાત્મવાદથી શોભાવવા અવતર્યાં હોવાથી જ, એમનું સાન્નિધ્ય અનેક અવસરે એમના આ શેર જેમ જ માણ્યું છે.

"શિખર પર ગોઠવી શૈયા ઉદિતની રાહ જોઉં છું.

ઘટાટોપે છો ઘેરાઉં તડિતની રાહ જોઉં છું.

પ્રતિ ક્ષણ પુષ્પ જેવી પલ્લવિત આશા નિરાશાઓ,

સતત સમભાવ રાખી સંભવિતની રાહ જોઉં છું."

- પંચમ શુક્લ

જનમજાત જ અધ્યાત્મના શિખરે ઉદિતની રાહ જોતાં, હરેક સહ સમભાવ દાખવનાર પંચમભાઈએ એમનું સાહિત્યસર્જન કર્મ તથા સેવાકર્મ સંભવિત શૈલીમાં નહીં, પણ સંકલ્પની શ્રદ્ધેય શૈલીમાં જ સિદ્ધ કર્યું છે. એથી જ એઓ યુનાઈટેડ

કિંગ્ડમનિવાસી હોવા છતાં, 'નવનીત સમર્પણ', 'શબ્દ સૃષ્ટિ', 'કવિલોક', 'કવિતા' એવા" અગણિત સુપ્રસિદ્ધ ગાળનાપાત્ર ગુજરાતી સામાયિકોમાં યુનાઈટેડ કિંગ્ડમની અકાદમીને ઝળહળાવી રહ્યાં છે.

અકાદમીના લેખધારીઓ રાજકીય લક્ષણ દાખવ્યા વિના, એકત્વના જ એકલક્ષી તારે વણાઈ, વિપુલભાઈના નેજા હેઠળ સાહિત્ય સંસ્કૃતિ તથા કલા ઉન્નતિના જે સંયોજનો કરે છે, એ અકલ્પનીય છે. કવિ સંમેલન, સાહિત્યિક સેમિનાર, લિટરેરી ફેસ્ટીવલ, પુસ્તકમેળા, બહુવિધ વ્યાખ્યાન આયોજન, ચર્ચાઓ, નૃત્ય સંગીત તથા ચિત્રકામને ચ પ્રાધાન્ય આપવામાં એ ગૌરવ અનુભવે છે. વિપુલભાઈની વિલક્ષણ ચૈતન્ય દ્રષ્ટિને કારણે, એમણે 1995થી સ્થાપેલ "ઓપિનિયન" મેગેઝીનને કારણે અનેકવિધ દેશોના બુદ્ધિજીવી સર્જકોના સર્જનાત્મક વિચારોની આપ-લે એ ક્રાંતિ જગાવી છે. વાણી વિચારની અવકાશી મોકળાશને જગવનાર આ સર્જકના ઐતિહાસિક કતૃત્વે ગુજરાતી લેક્સિકોનની સામગ્રીના પ્રચાર અને પ્રસારને જે વેગ દીધો છે, એ અતૂલ્ય છે. તો એમની વિચાર પ્રધાન લેખનીઓ પણ ગુજરાતી ડાયસ્પોરા સાહિત્યમાં સુવર્ણ અક્ષરે અંકિત જ છે.

અંતે, આ સાહિત્ય અકાદમીને મારી સલામી દેતા એ જ કહીશ કે પંચમ શુક્લના આ શેરની જેમ મા સરસ્વતીનાં શરણમાં સર્વ સમર્પિત કબૂલાત સાથે નિસ્વાર્થ નિજાનંદી ભાષાઅર્થન કરતા આ ભક્તોને ઈશ્વર જોરે કલમ ઔર જિયાદા દે.

"તમે સનાતન લીલાં ભગવન.

અમે વિનાશી ટીલાં ભગવન.

તમે અગોચર પાવડી,

અમે રગશિયા ચીલા ભગવન."

પંચમભાઈ, આપની આ ઈશ્વરીય વંદના શીશે ચડાવતા એટલું જરૂર કહીશ કે તમે સૌએ ભાલે જે ભાષાલક્તિ-તિલક કર્યાં છે, એ અવિનાશી છે જ અને અવિરત અવિનાશી રહેશે જ. કારણ કે તમે જે સરસ્વતીને સાધો છો, એની પાસે તમારા શેર જેમ જ ક્યાં કૈં બિન જરૂરી માગો છો?

"અમર્યાદ દૂરી કે બેહદ નિકટતા,

કશું બિન જરૂરી કદી આવજો ના."

એ/ઝ અભિલાષા ફ્લેટ, પારિજાત સોસાયટી પાસે, ફતેહપુરા, પાલડી
અમદાવાદ. 380 007

સૌજન્ય : "તોફાની તાંડવ" દૈનિક, અમદાવાદ : તંત્રી - જિગર ઠક્કર; 10

સપ્ટેમ્બર 2020

ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી

ડૉ. નિમિષાબહેન શુક્લ

ને

ડૉ. દામિનીબહેન શાહ

છણાવટ કરશે

શતાબ્દીની પૂર્વસંધ્યાએ પ્રાણજીવન વિદ્યાથી લવનનાં પ્રાંગણના વડ
નીચે બેસીને ગાંધીજીનું આત્મનિરીક્ષણ : ‘એક વણિક
પુત્ર જો કરી શકતો હોય તો મેં ઋષિનું કામ કર્યું છે ?’

શનિવાર, તારીખ 03 ઑક્ટોબર 2020

સમય : 14:00 BST : 18.30 IST

ગુજરાત વિદ્યાપીઠના ‘રૂલ એકોનોમિક્સ’ વિભાગમાં નિમિષાબહેન પ્રાધ્યાપક પદે છે; વિભાગના અધ્યક્ષસ્થાને ય છે.
જ્યારે દામિનીબહેન એન. શાહ ‘સોશિયલ વર્ક’ વિભાગમાં મદદનીશ પ્રાધ્યાપક પદે છે.

કોમ્પ્યુટર કે લેપટોપથી આપેલી લિન્ક પર ક્લિક કરીને Google Meetમાં સીધો પ્રવેશ મેળવી શકાશે, પરંતુ આઈપેડ કે મોબાઈલ
ફોન જેવાં નાનાં સાધનો પર અગાઉથી Google Meet એપ ઈન્સ્ટોલ કરવાની લલામણ કરીએ છીએ.

Link: <https://meet.google.com/tph-smzs-pne>

વાચકજૂથના સભ્યોને તેમ જ મહેમાન મિત્રોને પણ એમના કોમ્પ્યુટર કે આઈપેડ જેવાં સાધનોમાં અનુકૂળ હોય તો Google Meet
ઈન્સ્ટોલ કરવાનું સૂચવીએ. અન્યથા અહીં આપેલી લિન્ક પર ક્લિક કરવાથી Google Meet તમને દાખલ પણ કરશે. આમ વગર
ખાતાએ તમે આ બેઠકમાં પ્રવેશી શકશો. શુભ કામનાઓ. પધારો. સ્વાગત હો.

ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી

આયોજિત

‘વાર્તા-વર્તુળ’

પ્રિય મિત્રો,

કુશળ હશો.

વૈશ્વક કોરોના વાયરસ મહામારીને કારણે આપણું સાથે બેસી વાતો કરવાનું સાવ અશક્ય તો નહિ પણ બહુ જ અઘરું બની ગયું છે. પણ ઓનલાઇન મળવું એકદમ હાથવગું છે. વાસ્તે, વાર્તા વર્તુળની બેઠક ગુગલ મીટ દ્વારા ઓનલાઇન આયોજિત કરી છે.

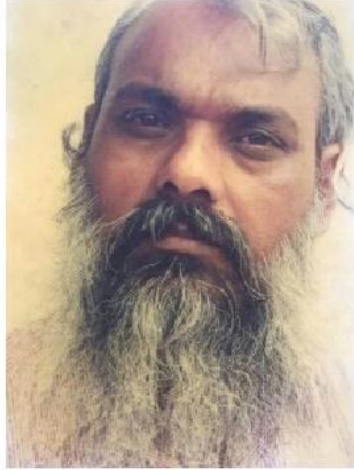
આ બેઠકમાં અમદાવાદ સ્થિત ગુજરાતના સુપ્રસિદ્ધ વાર્તાકાર શ્રી રમેશ ર. દવેની વાર્તા માણવાનું, સમજવાનું ચર્ચવાનું અને એમની વાર્તા રચના પ્રક્રિયાને ધ્યાને લઇ વાર્તાકળાની વાત કરવા ધાર્યું છે.

વાર/તારીખ: શનિવાર, ૧૯ સપ્ટેમ્બર ૨૦૨૦

સમય: 14:00 (યુ.કે.) અને 18:30 (ભારત)

ફોર્મેટ: ગૂગલ મીટ (લિન્ક: <https://meet.google.com/tkz-yjga-ytg>)

નોંધ: કોમ્પ્યુટર કે લેપટોપથી આપેલી લિન્ક પર ક્લિક કરીને Google Meetમાં સીધો પ્રવેશ મેળવી શકાશે, પરંતુ આઈપેડ કે મોબાઇલ ફોન જેવાં નાનાં સાધનો પર અગાઉથી Google Meet એપ ઈન્સ્ટોલ કરવાની ભલામણ કરીએ છીએ.

કાર્યક્રમ

આવકાર: શ્રી વિપુલ કલ્યાણી

વાર્તાકાર: શ્રી રમેશ ર. દવે

પ્રતિભાવ: આપણે સહુ

સમાપન: શ્રી અનિલ વ્યાસ

આપના સહયોગ થકી જ આપણે કાર્યક્રમ સરસ રીતે માણી શકીશું માટે અચૂક હાજર થવા હૃદયપૂર્વક અંગત વિનંતિ.

અનિલ વ્યાસ (સંચાલક)

ભદ્રા વડગામા (સંયોજક)

‘દીલની વાતો’

• રસિક ઝવેરી

ગયે અઠવાડિયે મળેલા એક પત્રનો અહીં જાહેર રીતે જવાબ આપવાનું મન થાય છે. વાચકમિત્ર યુવાન છે. કંઈક દુભાયેલા છે, અકળાયેલા છે. લખે છે : ‘તમારી વાતો વાંચીને લાગે છે કે તમે તૃપ્ત છો. સંતોષી છો. જિંદગીથી ખુશ છો. મને તો મારી આસપાસ બંધે દુઃખનું ધુમ્મસ છવાયેલું લાગે છે. આટલી નાની વયમાં જીવન કંટાળજનક લાગે છે. જિંદગી જીવવા જેવી નથી લાગતી. આમ કેમ થતું હશે?’

ઘણા જણને આવી વાતો કરતાં સાંભળું છું. મેં પોતે પણ જીવનમાં ઓછી અકળામણો નથી અનુભવી. વરસો પહેલાં ગોરખપુરમાં ‘નાથ સંપ્રદાય’ના એક સંત મળ્યા હતા. મારી એ વખતની અકળામણ જાણી કહે, ‘બેટા, આનંદનો ખજાનો તો આપણા દિલની સંદૂકમાં જ પડ્યો છે. એને ખોલવાની જીવનકૂચી સાંપડે તો બસ, આનંદ આનંદ વરતાઈ રહે. દુનિયા આખી પોતાની પાસે જે નથી એનો વલોપાત કરે છે. સરવાળો કરવા જેવું જે ઘણું ઘણું હાથવગું છે એની સામે તો નજર સુધ્યાં આપણે કરતા નથી. ઈશ્વરે આપણને બે સરસ આંખો, હાથ, પગ, મગજ, તંદુરસ્તી ... કેટલું બધું આપ્યું છે! ઘણા અંધ છે, પંગુ છે, પાગલ છે, બીમાર છે. એ બધાને મુકાબલે આપણે કેવા સુખી છીએ. એ રીતે કદી તેં વિચાર્યું છે?’

એમના આ જીવનગણિતમાંથી મને એક નવી દૃષ્ટિ જાણે લાઘી ગઈ. શરૂ કર્યો સરવાળાનો પાઠ અને એમણે ગણાવ્યા એવા આનંદના આંકડા ગોઠવવા માંડ્યા. ઘણી બધી અકળામણ ઓસરી ગઈ. આપણી પાસે જે છે, એની આપણને કદર નથી. હમણાંની જ વાત છે. થોડા દિવસ પહેલાં અચાનક મારા જમણા હાથનો અંગૂઠો પાક્યો. અપાર વેદના થાય. લખાય નહીં. મન બેચેન બેચેન. ત્યારે જ મને રોજના સાથી અંગૂઠાની કિંમત સમજાઈ.

1952-53માં ગામદેવી પર હું એક વ્યવસાયી લાયબ્રેરી ચલાવતો હતો. દુકાનમાં રિપેર કામ ચાલતું હતું. અચાનક કડિયાના હાથમાંથી તગારું છૂટી ગયું. લીની રેતી-સિમેન્ટ ઊડી અને એક મોટું ચોસલું મારી આંખમાં અથડાયું. ડોળો આખો સિમેન્ટથી ભરાઈ ગયો. તરત દવાખાને ગયો. ડૉક્ટર જૂના મીત્ર. કહે, ‘આ તો સારું નથી લાગતું. આમાં મારું કામ નહીં.’ ટેક્સી કરી મને લઈ ગયા, આંખના નિષ્ણાત ડૉક્ટર ‘ડગન’ પાસે. એ લલા અનુભવી પારસીએ મને ખૂબ હિંમત આપી. બંને આંખો દવાથી સાફ કરી ખૂબ ઝીણવટથી તપાસી. પછી મલમ લગાડી, બંને આંખો પર પાટો બાંધી દીધો. કહે, ‘દીકરા, ગભરાતો નહીં. અત્યારે કંઈ કહી શકતો નથી. ત્રણ

દિવસ પછી પાટો ખોલીશું ત્યારે બરાબર સમજ પડશે કે કેટલું નુકસાન થયું છે. ત્રણ દિવસ આંખો બંધ રાખવાની. પાટો બિલકુલ ખોલવાનો નહીં.’

એ ત્રણ દિવસ અને ત્રણ રાત અંધાપામાં કાઢ્યાં. હજાર શંકાઓ મનમાં ઊઠતી, આંખો ખોઈ તો નહીં બેસું? એવો કારમો લય રૂંવાડે રૂંવાડે છવાઈ ગયો. ત્રણ દિવસમાં તેર લવનું જ્ઞાન થઈ ગયું. ઈશ્વરની અકળ ગતિનો અને પ્રાર્થના દ્વારા કેવી રાહત મળે છે એનો પરચો મળી ગયો. ચોથે દિવસે પાટો ખૂલ્યો અને પ્રભુકૃપાથી પાછી નરવી દૃષ્ટિ સાંપડી. જોવાની અને જીવવાની બંને દૃષ્ટિ સાંપડી.

પેલા સંત પુરુષની વાત વધારે સ્પષ્ટ થતી ગઈ. જીવનનું તમામ દુઃખ હાથમાંના બરફની પેઠે જાણે ઓગળી ગયું. થયું : ‘અરે, જિંદગી કેટલી બધી જીવવા જેવી છે!’ આજે કોઈ અંધને જોઉં છું અને અનુકંપાથી અંતર છલકાઈ જાય છે. એ ગમે તેવો મેલોઘેલો હોય છતાં સ્નેહથી અને સમલાવથી એનો હાથ પકડી એને રસ્તો પાર કરાવવાનું કદી ચૂકતો નથી. બીજાનું દુઃખ અનુભવવાની આંતર-નજરમાંથી આપણાં નાનાં નાનાં સુખની કદર કરવાની વૃત્તિ કેળવાય છે. એ જ શું ખરી જીવનકૂચી નથી? એમાંથી આપણાં દુભાયેલાં લાંડુઓની દુવા સાંપડે છે. અને દુવાની મૂડી તો કેટલી મબલખ છે! એ મૂડી તો આપણને ન્યાલ કરી દે.

થોડા દિવસ પહેલાંની જ વાત છે. અમે થોડા સાહિત્યકાર મિત્રો ફૂટપાથ પર ઊભા વાતો કરતા હતા. ટૂંકી વાર્તા વિશે ચર્ચા ચાલતી હતી. એક ડોસીમા રસ્તો ઓળંગવાની મથામણ કરી રહ્યાં હતાં. જરા આગળ વધે અને મોટરનો અવાજ સાંભળી પાછાં હટી જાય. ધૂજતી જર્જરે કાયા, મોં પર જીવનની યાતનાઓ જેવી અપરંપાર કરચલીઓ, ફાંટ્યાંતૂટ્યાં લૂગડાં ને મોટરની અપાર અવરજવરની અકળામણ. જાણે જીવતી જાગતી કરુણ વાર્તા જોઈ લ્યો. નજર પડી તોયે સૌ વાર્તાની ચર્ચામાં જ મસ્ત હતા! મારું અંતર વલોવાઈ ગયું ડોસીનો હાથ પકડી લીધો. કહ્યું, ‘ચાલ, મા! તને સામે પહોંચાડી દઉં.’ ખૂબ ભરોસાપૂર્વક એણે એની કંગાળ આંગળીઓ મારી હથેલીમાં સોંપી દીધી. રસ્તો પાર થઈ ગયો. એ કહે, ‘બેટા, ત્રણ દિવસથી ભૂખ્યા જેવી છું એટલે કાયા વારંવાર લથડી પડે છે.’ મેં પૂછ્યું, ‘કેટલા પૈસા જોઈએ છે ખાવા માટે?’ એ કહે, ‘પચીસ પૈસા. પંદર પૈસાની ચા અને દસ પૈસાની પાઉરોટી. દાંત નથી. ચામાં ભીંજવી રોટી ખાઈ લઉં છું. ચા ના મળે તો પાણીથી ચલાવું.’ ખીસામાં હાથ નાખ્યો. હાથમાં અનાયાસ આવી ગઈ પાંચની નોટ. થયું, ડોસીના નસીબની હશે! આપી દીધી. કહ્યું, ‘માડી! વીસ દિવસ સુધી નિરાંતે ખાજે.’

બુઢિયા ગઢ ગઢ થઈ ગઈ. કઢાય કોઈએ એને આટલી રકમ એક સામટી નથી આપી. વાકાં વળી એણે મારા પગ પકડી લીઢા. કહે, ‘આ તો પાંચની નોટ છે!’ મેં કહ્યું, ‘તારા નસીબની હશે. લઈ જા.’ એની આંખમાંથી આંસુની ઢાર વહી ગઈ. કહે, ‘બેટા ! તેં મારી આંતરડી ઢારી. ઈશ્વર તને આનો અનેકગણો બઢલો આપશે.’ મારે માથે ઢુવાનો હાથ ફેરવી, કપડાંને છેડે નોટ બાંઢી એ ચાલી ગઈ. ખૂબ નાનો હતો ત્યારે માને ખોઈ બેઠો છું. જિંઢગીલર એનો વસવસો રહ્યો છે. એક ઢુઃખી સ્ત્રીએ ‘બેટા’ કહી માથે હાથ ફેરવ્યો ને જાણે પાંચ રૂપિયાના બઢલામાં પાંચ કરોડ મળ્યા હોય એવો આનંઢ અંતરને અજવાળી ગયો!

એક બીજો પ્રસંગ યાઢ આવે છે. ચોપાટીની રેતીમાં ભેળપૂરીવાળા બેસે છે ત્યાં ફરતો હતો. ભીખમંગાની જમાતની એક નાની પાંચ—છ વરસની છોડી ગલરાટમાં રેતીમાં કંઈક ખોળ્યા કરે. ચોઢાર આંસુએ રડે, કરગરે કે, ‘મારી આઢ આની પડી ગઈ છે. રેતીમાં જડતી નથી. મહેરબાની કરી કોઈ શોઢવા લાગો. નહીં મળે તો મારી અમ્મા મને મારી નાખશે!’ કોઈ એની વાત કાને ના ઢરે. કોઈ વળી મજાક કરે, ‘આ લોકો બડા બઢમાશ હોય છે. જુઓ કેવો ઢોંગ કરે છે. આવડી અમથી છોડી!’ મને મારી પૌત્રી યાઢ આવી ગઈ, એ સાચાંખોટાં આંસુ પાડે ને બે—પાંચ રૂપિયા પલકવારમાં વટાવાઈ જાય છે. છોકરીનાં આંસુ જોઈ મનમાં અજંપો થઈ આવ્યો. ખીસામાંથી આઢ આના કાઢી આપી ઈઢા. થયું, સાચું બોલે છે કે ઢોંગ કરે છે એનો ન્યાય નથી કરવો. પણ એ વખતે એની આંખમાં જે રાહતનો છૂટકારો ઈઠો, આનંઢની જે એક ઝલક ઈઠી એથી મન તૃપ્ત થઈ ગયું. પાસે એક ભૈયાજી ઊભા હતા. કહે, ‘બાબુજી, તમે ખૂબ સારું કર્યું. છોકરીના નિઃસાસાને પંપાળીને સાચા ઢરમનું કામ કર્યું. ભગવાનને ચોપડે એની નોંઢ રહેશે.’

આવાં આવાં નાનાં નજીવાં, ઢિલનો અવાજ સાંભળીને કરેલાં કામો, કેવી શાંતિ બક્ષી જાય છે, આપણા મનને! એટલે પેલા વાચકમિત્રના પત્રના અનુસંઢાનમાં લખવાનું થાય છે કે: ‘ભાઈ! જિંઢગી ખૂબ જીવવા જેવી છે. ઢુઃખનો અનુભવ તો પારસમણિ જેવો છે. એના સ્પર્શે જ તો સુખની કઢર કરવાની સૂઝ આપણને સાંપડી શકે છે. ઢુઃખ નહીં હોય, તો ઝઝુમયું શેની સામે! એવા ઝંઝાવાતોનો સામનો કરવા માટે ઈનઢુઃખિયાની ઢુવા જેવું અમોઢ શસ્ત્ર બીજું એકેય નથી.’

અને ગોરખપુરના સંતના શબ્ઢો ફરી યાઢ આવે છે : ‘આનંઢનો ખજાનો તો આપણા ઢિલની સંઢૂકમાં જ પકડ્યો છે. એને ખોલવાની જીવનકૂંચી સાંપડે તો બસ, આનંઢ જ આનંઢ વરતાઈ રહે!’

(સ્વ. રસિક ઝવેરી લિખિત ‘ઢિલની વાતો’ ભાગ-1નાં પાનાં : 40થી 45 પરથી સાભાર.. ..ઉ.મ..)

સૌજન્ય : ‘સન્ઢે ઈ.મહેફીલ’ – વર્ષ : સોળમું – અંક : 461- September 13, 2020

‘કામઢા’નાં ઢાબલાંમાં જઢુ

– જગત જતનકર

તેલઢાણી એટલે ઢાલમેલનો ઢંઢો; પણ મહંમઢના કામમાં લગીરે ય ગરબડ નહીં. તેલનું ટીપું ય આઢુંપાછું થાય નહીં. ખોળ પણ વાળી-ઝૂડીને ઢરાકને આપી ઢે. આસપાસનાં પાંચ-સાત ગામમાં મહંમઢની ઢાણીની શાખ. તેની પત્ની મુમતાઝ આખાબોલી; પણ મનમાં જરીકે ય મેલ નહીં. પડોશમાં જ સમજુલા રહે, સમજણપૂર્વક અપરિણીત રહેલા. એમનું વતન તો ખાસ્સું આઢું; પણ પાંત્રીસ વરસથી ગામમાં શિક્ષક તરીકે કામ કરે, એટલે આ વિચારપુર ગામ જ એમનો પરિવાર થઈ ગયેલું. મુમતાઝ એમની જમવાની કાળજી કરી લે.

ઢરને આંગણે રોજ રાતે ઢાયરો જામે. ઢેશ-ઢુનિયાના સમાચાર અને ગામમાં બનતી ઢટનાને આઢારે અલકમલકની વાતો થાય. માત્ર નિશાળિયા જ નહિ; વડેરાં ય આવીને સમજુલાની વાતો સાંભળવા બેસે. આ ઢાયરો એટલે ગામના સમજણ અને સંપમાં વઢારો કરનારો સહજતાથી ચાલતો વર્ગ! વેકેશનમાં સમજુલા પ્રવાસે કે શિબિરમાં જાય તો આખા ય ગામને ખોટ વર્તાય. બઢા એમના આવવાની વાટ જુએ. સમજુલા આવીને પ્રવાસના અનુભવોની વાતો કરે. સમજુલા અને મહંમઢને લીઢે વિચારપુર ગામ પંકાય.

મહંમઢની ઢાણી બળઢથી ચાલે. કઢાવર, સફેઢ, કાંકરેજી બળઢ. રોજ ઢરનો ખોળ મળે એટલે શરીરે અલમસ્ત. ઉંમરે બાર વર્ષનો. મહંમઢે તેને ખરીઢો ત્યારે તે નવ માસનો વાછરડો હતો. તેને બીજે જ અઢવાઢિયે મુમતાઝે ઈસ્માઈલને જન્મ આપેલો. બે ય સાથે જ મોટા થયા. પતિ-પત્નીને બે ય વહાલા. બળઢનું નામ પાઢ્યું ‘કામઢો’. નામ એવા ગુણ. કામઢો રોજ આઢ-ઢસ કલાક ઢાણી ફેરવે એટલે કસાયેલું શરીર. ચામડી ચમકે, માખી બેસે તો ય ચામડી થથરાવે તેવો સ્ફૂર્તિલો. તેને કોઈ ઢિવસ કામની આળસ નહીં. ઢરનાં બારણાંનાં મીજાગરાં સવારે ખૂલે ત્યારે કિચૂડ કિચૂડ બોલે તે કામઢાનું એલામ.

ઊઠતાંવેંત કામે ચઢવા તૈયાર. ગામ આખામાં કામઢો સૌથી પહેલો કામે ચઢે. થાકે એટલે ઢડીક ઊભો રહે. સરખી જ ઉંમરનો ઈસ્માઈલ સમજી જાય. પાણીની ઢોલ મોઢા આગળ મૂકે. ઢોલ ખસવાનો અવાજ આવે એટલે વળી પાછો વગર ઢચકારે કામઢે ચાલવા માંડે. ચાલવામાં તેજ, બીજા બળઢ કરતાં તેની ચાલ સવાઈ. આગળના પગની છાપની આગળ પાછલો પગ પડે. કેટલાક ઢરાક ખાસ ચાલ જોવા ઊભા રહે. કોઈ વળી જતાં જતાં કામઢા માટે એકાઢ બે કિલો ખોળ મૂકતાં ય જાય.

સૌ કામઢાના કામનાં વખાણ કરે, ‘આપણો બળદ જો કામઢા જેવો હોય તો કેટલું સારું!’ મુમતાઝ એ સાંલળી જાય તો રોકડું જ પરખાવે, ‘દીકરાની જેમ સાચવો તો તમારા બળદ પણ કામઢા જેવું કામ કરે.’ આવે વખતે પરગજુ મહંમદ મુમતાઝને વારે; પછી વખાણ કરનાર તરફ હાથ જોડીને કહે, ‘પરવરદિગારની કૃપા કે અમારી પર ગામ આખાનો દયાલાવ છે. બધાને ઘાણીકહું તેલ ખવરાવવાનું અમને જ નહિ; આ કામઢાને ય ગમે છે!’ આ સંવાદ સાંલળી કામઢો તો ભારે પોરસાય.

કામઢાની એક જ મર્યાદા. એને ગોળ-ગોળ ફરતા જ આવડે! મહંમદે તેને ઘાણી માટે જ પલોટેલો તે ! ઘાણીએ જોતરીને પહેલું કામ કાળાં ડાબલાં પહેરાવવાનું. ગામનાં છોકરાંને નવાઈ લાગે, ‘બીજા બળદ ડાબલાં પહેર્યા વિના જ ચાલે છે તો કામઢાને ડાબલાં કેમ?’ સવારથી સાંજ એક જ કામ; ગોળ-ગોળ ફરવાનું. દિવસો વીત્યા, મહિના વીત્યા, દાયકો વીત્યો. કોઈ દિવસ નહિ વેકેશન; નહિ રજા. રજાનો વિચાર કરવાની ફુરસદ ન’તી મહંમદને કે ન’તી કામઢાને. જેમ અર્જુનને માછલીની આંખ સિવાય કાંઈ ન દેખાય તેમ આ બંનેને ઘાણી સિવાય કાંઈ ન દેખાય.

એક વાર ઉનાળાનો સમય. વેકેશનમાં સમજુલા ધ્યાન શિબિરમાં ગયેલા. બરાબર તે જ વખતે અલ્લાનું કરવું ને કામઢાને કાંધ આવી. ધ્યાન ન રહે તો કાંધ પાકે અને લાંબું થાય. મુમતાઝે તો મહંમદનો ઊઘડો લીધો, ‘આટલું ય ધ્યાન નથી રાખતા!’ મહંમદે ચાલુ ઘાણ પૂરો કરી કામ કર્યું બંધ. ઘરાક લલે ઘક્કા ખાય. કામઢો પહેલો; ઘરાક પછી. ઈસ્માઈલ દા’ડામાં બે-ત્રણ વાર કાંધ પર ઘરનું તાજું દિવેલ લગાવી આપે. ઈસ્માઈલનો ફોરો હાથ કામઢાને ખાસ શાતા આપે.

મુમતાઝ રોજ ઊઠતાંની સાથે જ તેને પસવારતાં કહે, ‘ઘણું ય કામ કર્યું છે. પૂરતો આરામ કરી લે. આવી તક મળતી નથી’. આટલું સાંલળી મિજાગરાના અવાજ સાથે ઊભો થયેલો કામઢો પાછો બેસી જાય. કામ વિનાના કામઢાને યેન પડે નહીં. જિંદગીમાં પહેલી વાર કામઢાને ડાબલાં વગર દિવસો કાઢવાના આવ્યા. સવારથી સાંજ સુધી ગામમાં થતી આવન-જાવન પર તેની નજર રહે. એણે જોયું કે રોજ સવારે એનાં બીજાં ભાઈ-ભાંડુઓ અલગ અલગ સાંતી લઈને સીમ તરફ જાય છે. કોઈ ઓરણી, કોઈ કરબ, તો વળી કોઈ હળ લઈને જાય છે. કોઈ વળી ગાડું ખેંચી જાય છે. કોઈને તો કાંઈ જ જોતર્યું નથી. સાંજે પાછો વળતો ક્રમ. કેટલાં બધાં ઘાટનાં સાંતી, જુદા જુદા રંગ-કદના બળદ, બધાની ચાલે ય અલગ!

શરૂઆતના ત્રણ દિવસ તો આ જોવામાં કામઢાને ભારે રસ પડ્યો. ચોથે દિવસે કામઢાને અચાનક ઝબકારો થયો : ‘આ શું? તેના આ ભાઈ-ભાંડુઓમાંથી એકે ય એનાં જેવાં ડાબલાં તો પહેરતા જ નથી ! બધા ખુલ્લી આંખે અને સીધી દિશામાં ચાલે છે. એકે ય એની જેમ એકલા તો છે જ નહિ ! બધા કોઈ ને કોઈ સાથીદારની સાથે જ ચાલે છે!’ હવે એનું મગજ ચકરાવે ચક્યું, ગડમથલ થવા માંડી કે, ‘રોજ સાંજે પાછું જ આવવાનું હોય તો બધાં એની જેમ ગોળ ફરીને કામ જલદી પતાવતા કેમ નથી? ઝડપ આટલી ધીમી કેમ? બધા જાય છે ક્યાં અને આવે છે ક્યાંથી? ત્યાં શું કામ કરતા હશે? ભાર વગર ચલાતું કેમ હશે? બધાની ઘાણી કેવીક હશે? આટલા બધા ઘાટના સાંતીની અને તેને વળી બદલતાં રહેવાની જરૂર શી?’ વિચારોના ઘમસાણથી એનું માથું દુખવા લાગ્યું અને એ ઝોકે યડી ગયો. બીજા બે દિવસ ગયા. રોજ આ જ મથામણ ચાલે અને ઝોકાં આવે પછી એનું માથું ઊતરે.

તેવામાં એક દિવસ તેણે સાંલળ્યું, ‘ચાલો ચાલો, આપણે આજે તો ઓરવાનું છે, મોડા પડે નહીં ચાલે. આ કામઢાની જેમ બેસી રહેવું આપણને ના પાલવે.’ પોતાનું નામ સાંલળી કામઢાના કાન સરવા થયા. તેણે જોયું તો એક વાંકાબોલો ખેડૂત તેના બળદોને પરોણો મારતો હતો. કામઢાને વાત સમજાઈ ગઈ. એની તો ઊંઘ ઊડી ગઈ. તેનું મન વ્યાકુળ થઈ ગયું. દસ વરસની એકધારી અને એકચિત મહેનત પછી ગામમાં આવી વાતો થાય કેમ? તેની કામ પ્રત્યેની લગનને કોઈ પડકારી કેમ શકે? તે રાત્રે કામઢો સૂઈ ન શક્યો. આખી રાત તેણે ઊઠબેસ જ કરી. એને એમ થાય કે પોહ ફાટે ક્યારે અને ઘાણીએ વળગું ક્યારે? તેના માંહલાના અવાજ સામે કાંધની પીડા તો ક્યાં ય ભુલાઈ ગઈ. ઈસ્માઈલ ઘાણીએ બેસીને મોટેથી એક વારતા વાંચતો તે તેને યાદ આવી ગઈ. તેમાં બંને પગ વગરની એક છોકરી ગિરનાર ચડી ગઈ હતી. શારીરિક તકલીફો તો નબળા મનવાળાને નડે. એને તો ધૂન સવાર થઈ કે, ‘મારે કામ કરવું જોઈએ. ધૂંસરું નાંખી ગોળ-ગોળ ફરવું એ મારો સ્વધર્મ છે, એ જ મારી ફરજ છે અને એ જ મારો સેવાધર્મ છે. મને ઈશ્વરે તેને માટે તો મોકલ્યો છે. આવી રીતે કોઈ નવરું બેસે જ નહિ. કામ વિના જીવનનો સંતોષ મળે જ કેમ? કામ ન કરીએ તો જીવતર એળે જાય. હું બેઠો હોઉં ને ગામ ભેળસેળવાળું તેલ ખાય? અને પછી કામ કેટલું ચડી જાય? ઘાણી પડી પડી બગડી તો નહિ જાય ને?’ તેમાં વળી ઘણા વખતથી બાકી રહેલાં કામો પતાવવા મહંમદ બહારગામ જઈ આવ્યાની વાત જાણી. કામઢાને તો એમે ય વિચાર આવી ગયો કે, ‘આ મહંમદ, કોઈ બીજો ધંધો તો શોધી

નહિ કાઢે ને! તે તેનો સ્વધર્મ તો ભૂલી નહિ જાય ને!' તે રાતે કામઢાએ કશીક ગાંઠ વાળી લીધી.

સવાર પડી; પણ બારણું ખૂલવાનો અવાજ આજે આવ્યો કેમ નહિ? તાવલા ઈસ્માઈલને પોતાં મૂકવા મા-બાપે મોડી રાત સુધી ઉજાગરો કરેલો. બહારના શોરબકોરથી જાગીને મહંમદ જુએ છે તો આખું ફળિયું કામઢાની ફરતે ભેગું થઈ ગયેલું. ટોળાની વચમાં ખીલા ફરતે કામઢો ગોળ-ગોળ ફરે છે. જેમ ઘાણીની પડાળમાં લાટ ફરે તેમ હાલી ગયેલો ખીલો ય ગોળ-ગોળ ફરે છે. અને લોકો આ નવતર જોવાની મઝા માણે છે. કોઈ બોલ્યું, 'કામઢો ગાંડો થયો લાગે છે.' કોઈ કહે, 'હવે આફરો ચડશે.' કોઈને થયું, 'બેઠા-બેઠ ખાધું તેની આળસ ઉતારે છે.' કોઈ શું બોલે છે તેની કામઢાને પડી નથી. એ તો એના તાનમાં ફર્યે જ જાય છે.

આ તમાશો જોઈને મહંમદને ભારે અચરજ થયું. ઘડીક તો તેને કશી ગતાગમ પડી નહિ. કામઢાનું આવું વર્તન ક્યારે ય જોયું નહોતું. ન તો કોઈ દિ' આવી બીમારી વિશે સાંભળેલું. આની દવા શી? આનો દાકતર કોણ? આ તો દરદ જ નવું! આંખ યોળતી મુમતાઝ બોલી, 'ખીલો બદલી જુઓ.' મહંમદ તરત કામઢા પાસે ગયો, પૂચકારી. પણ કામઢો ગાંઠે શેનો? મુમતાઝે પાણી પાયું એટલે ઘડીક શાંત થયો. દરમ્યાન મહંમદે એને ખીલેથી છોડી લીધો. તે જેવો નવા ખીલા તરફ દોરી જાય છે તેવો કામઢો માથું નીચું કરી મહંમદ પાસે ઊભો રહ્યો. કામઢાને એમ કે હવે ધૂંસરી મુકાય એટલે ઘાણી શરૂ. 'પણ હજી તો કાંધ મટી ક્યાં છે?' મુમતાઝ ઊંચા અવાજે બોલી. 'કામઢાને કામે ન ચડાવાય.' કામઢાને શંકા થઈ કે પેલી ગિરનાર ચડવાવાળી વારતા મુમતાઝે સાંભળી નહિ હોય?

તેણે તો નવા ખીલે ફરી ગોળ-ગોળ ફરવાનું શરૂ કર્યું. પડોશમાં સમજુલા સવારથી બધો તાલ જોયા કરે. આગલી રાતે જ શિબિરમાંથી પાછા આવેલા. તે તો જીવનના મર્મજ્ઞ હતા, બધું પામી ગયા. કહે, 'ખીલો બદલ્યે નહિ ચાલે, કાંધ મટે નહીં ત્યાં સુધી ડાબલાં પહેરાવેલાં રાખો.' મહંમદે જેમતેમ કરી કામઢાને ડાબલાં ચડાવી દીધાં. અને ઉપાય તો ભારે કારગર નીવડ્યો! ઘડીકમાં કામઢો શાંત થઈ બેસી ગયો. ડાબલાં જ તેને ગોઠ્યાં. હવે તેની નજર બીજે ફરતી બંધ થઈ. તેનું મન ચકરાવે ચડતું નહોતું અને સદ્ગાયે કોઈ વાંકાબોલો નજીક ફરકતો નો'તો.

એકાદ અઠવાડિયું ગયું. કાંધ સાજી થઈ ગઈ, ઘાણી ચાલુ થઈ ગઈ. હવે બધાં ય રાજી છે, ઘરાક રાજી, મહંમદ રાજી અને કામઢો ય રાજી! પણ રોજ ભરાતા ડાયરામાં ગામનાં વડેરાં પૂછ્યે રાખે છે, 'હેં સમજુલા, ડાબલાંમાં એવું તો શું છે કે કામઢો શાંત થઈ ગયો?' સમજુલા મૂછમાં હસે ને એટલું જ બોલે,

'ડાબલાંમાં જાદુ છે!' પછી કરુણાભાવથી કામઢા તરફ જોયા કરે.

પણ એટલેથી અટકે તો સમજુલા શેના? આવો મોકો એ જવા દે? એક માર્મિક ગમ્મત કરવાનું તેમને સૂઝ્યું. ઓસરીમાં એક મોટો અરીસો લટકાવ્યો. પછી તેના ઉપરના ભાગે એક આકર્ષક ચબરખી ચોંટાડી, તેમાં કંઈક લખ્યું. ડાયરામાં આવતા લોકોને આજે આ નવું લાગ્યું. અરીસા પર કોઈ ચબરખી થોડી ચોંટાડે? વિચારપુરનાં લોકો આ કૌતુક જોવા જાય છે અને તેમાં પોતાનો ચહેરો દેખાય ત્યારે ચબરખી કપાળે આવે છે. ચબરખી વાંચી સૌ વિચારતાં થઈ જાય છે!

મહંમદે પણ અરીસામાં જોયું ને બોચી ખંજવાળી. કપાળ ઉપર દેખાતી ચબરખીમાં લખ્યું હતું, 'કામઢો!' તેણે મલકાતાં મલકાતાં સમજુલાને પૂછ્યું, 'આ અરીસો કામઢાની સામે ઘરું?' મુમતાઝ બોલી, 'કામઢાને ચાલતાં આવડે છે; વાંચતાં નહિ.' સમજુલા કહે, 'અરે, વાંચતાં ન આવડે તો ય ચાલે, અરીસામાં જોતાં આવડે તો ભયો ભયો!'

(સમજુલાના અરીસામાં જોતાં જોતાં સૂઝેલી વાર્તા)

સૌજન્ય : ભૂદાનમૂલક ગ્રામોદ્યોગપ્રદાન અહિંસક ક્રાંતિનું પાક્ષિક મુખપત્ર "ભૂમિપુત્ર", 16 ઑગસ્ટ 2020

.....

આ મુશ્કેલ સમયમાં (36)

• સુમન શાહ

= = = = એ સાહિત્યકૃતિ જ મહાન છે જે આપણી ખરી જીવનપીડાનું આપણને માંમાથું બતાડે ને આપણને હમ્મેશને માટે જગાડી મૂકે = = = =

= = = = વૈલ-પ્લાન્ડ ડીઝાઈન એમ છે કે મૃત્યુ મળે તો જ રાહ જોવાનું પતવાનું છે. જીવવું એટલે સતત રાહ જોતા રહેવું ને છેલ્લે મૃત્યુને વરવું. કોરોનાને લીધે હર પળે સંખ્યાબંધ મનુષ્યો મરે છે, પણ એ બધાં કંઈ મૃત્યુની રાહ નહોતાં જોતાં. એમને એમ જ ઉઠાવી લેવાયાં ! એ કારણે કોરોનાને હું વિકરાળમાં વિકરાળ આફત ગણું છું = = = =

સ્ત્રી કે પુરુષ, યુવાન કે વૃદ્ધ, ઈન્ડિયન યુરોપીયન અમેરિકન કે જાપાની, પૃથ્વી પરનો હરેક મનુષ્યજીવ, આજે જેની રાહ જોઈ રહ્યો છે, એ છે, રસી. અંગ્રેજીમાં એને વૅક્સીન કહે છે. રશિયાના પુતિન કહે છે, એમને ત્યાં શોઘાઈ ગઈ છે. અમેરિકાના ટ્રમ્પ કહે છે, ઑક્ટોબરમાં અમેરિકન વૅક્સીન મળી જશે. રાજકારણી કોઈપણ મનુષ્યમાં મને આમે ય શ્રદ્ધા નથી ને રસી જેવી અતિ મહત્વની ચીજ માટે આ મહા ખેલાડી રાજકારણીઓમાં તો કેવી રીતે હોય? એમનો ભરોંસો શો?

રસી એક આશા છે અથવા આશાનું નામ રસી છે. એ ક્યારે આવશે તેની ચોક્કસ ખબર નથી. ચોક્કસ ખબર એ છે કે એ આવશે.

સંમ્યુઅલ બેકેટના 'વેઇટિંગ ફોર ગોદો' નાટકમાં પણ એમ જ છે. નાટકમાં ગોદો એક આશા છે. એની રાહ જોવાય છે. એ આવશે તેની એસ્ટ્રેગોન અને વ્લાડિમિર બન્ને મિત્રોને ચોક્કસ જાણ છે. પણ એ ય એટલું જ ચોક્કસ છે કે ક્યારે આવશે તેની એમને જાણ નથી. મૅસેન્જર છોકરો આવીને રોજ એમ કહે છે કે જેની તમે રાહ જુઓ છો એ આજે નહીં પણ કાલે આવશે.

આ મૅસેન્જર ગોદોનો માણસ છે કે ગોદો અને બે મિત્રો વચ્ચેની કશી ખૂટતી કડી છે તેની મને સ્પષ્ટતા નથી મળી. પણ જમાને જમાને આપણને દિલાસો દેનારા સંદેશવાહકો તો મળ્યા જ કર્યા છે. તેઓની આપણી વચ્ચેની હાજરીને કારણે જીવવાને વિશેની આપણી હામ ટકી રહે છે ને આશા જીવી જાય છે. ગોદોની રાહ જોનારા એ બન્ને મિત્રો પછી તો છોકરાની રાહ જોતા થઈ ગયા. એનો અર્થ એટલો જ કે રાહ જોવાનું ખતમ નથી થયું. રાહ જોવાનું કદી મટી નથી જતું એ સત્યને બેકેટ નાટકમાં રણમણતું કરી મેલ્યું છે.

બેકેટને પૂછવામાં આવેલું : ગોદો કોણ છે? : તો એમણે કહેલું : મને ખબર હોત તો હું નાટક લખત શું કામ ! : એમણે ઉમેરેલું : આયૅમ નોટ ઇન્ટરેસ્ટેડ ઇન ગોદો, આયૅમ ઇન્ટરેસ્ટેડ ઇન વેઇટિંગ !

રસીની જ શું કામ, આપણે દિવસ દરમ્યાન જાતજાતની ને ભાતભાતની રાહો જ જોતા હોઈએ છીએ. આ લેખ પૂરો કરવાની જાણ્યેઅજાણ્યે હું રાહ જોતો હોઉં છું. લેખના વાચકો રાહ જુએ છે કે લેખનો છેડો ક્યારે આવશે. દરેક વર્તમાન ક્ષણ, હવે પછી શું? - વ્હોટ નૅક્સ્ટ?-ની મનોસ્થિતિમાં જકડાયેલી હોય છે. વૅલ-પ્લાન્ડ ડીઝાઇન એમ છે કે મૃત્યુ મળે તો જ રાહ જોવાનું પતવાનું છે. જીવવું એટલે સતત રાહ જોતા રહેવું ને છેલ્લે મૃત્યુને વરવું. કોરોનાને લીધે હર પળે સંખ્યાબંધ મનુષ્યો મરે છે, પણ એ બધાં કંઈ મૃત્યુની રાહ નહોતાં જોતાં. એમને એમ જ ઉઠાવી લેવાયાં ! એ કારણે કોરોનાને હું વિકરાળમાં વિકરાળ આજ્ઞ ગણું છું.

આ ગોદો માટે એમ કહેવાયું છે કે ગોદો એટલે ગોડ. ગોડ જો હોય તો ક્યારે આવશે, નથી કહી શકાતું, આપણા ગોડ ખાતરી આપી છે કે પોતે યુગે યુગે સંભવે છે. પણ યુગની એમની વ્યાખ્યા શી છે, નથી ખબર.

એમ પણ કહેવાયું છે કે ગોદો એટલે ડેથ. ચોક્કસ વાત એ છે કે ડેથ તો આવવાનું જ છે, પણ ચોક્કસ વાત એ પણ છે કે ક્યારે, તે નથી કહી શકાતું. આ એટલું બધું સાચું છે કે માણસ

જાતે ઇચ્છે, નક્કી કરે કે આજે કે હમણાં, તો પણ મરી નથી શકતો. નાટકમાં એક પ્રસંગ છે : એસ્ટ્રેગોન વ્લાડિમિર આગળ પ્રસ્તાવ મૂકે છે - ચાલ આપણે ફાંસીએ લટકીને મરી જઈએ. પણ એમની પાસે ફાંસીનું દોરડું તો હતું નહીં. એસ્ટ્રેગોન પોતાના હૂંથણાનું નાડું છોડી નાખે છે, બન્ને જણા નાડાનો સામસામો છેડો પકડીને ખેંચે છે, પણ નાડું તૂટી જાય છે. ફાંસીએ યડીને આપઘાત કરવાનો એ પ્રયાસ આમ નિષ્ફળ નીવડે છે. વ્લાડિમિર કહે છે : આવતી કાલે લટકીશું જો ગોદો ના આવે તો. એસ્ટ્રેગોન કહે છે : અને જો આવે તો? : વ્લાડિમિર કહે છે : તો તો આપણે બચી જઈશું. બન્ને મિત્રોને એક જ સાર પકડાય છે કે પરિસ્થિતિમાંથી ઊગરી જવાનો એક જ રસ્તો છે - કાં તો ડેથની અથવા તો ગોડ સમી કોઈપણ હસ્તીની રાહ જોવી.

વ્લાડિમિર અને એસ્ટ્રેગોનને આ સમજાયું હશે કદાચ ને તેથી તેઓ ગોદોની રોજ રાહ જુએ છે. નાટકમાં બે દિવસ કહ્યા છે પણ પ્રેક્ષક કલ્પી શકે છે કે તેઓ તો ત્રીજે, ચોથે કે પાંચમે દિવસે પણ રાહ જોવાના છે. કેમ કે, આજે નહીં પણ કાલે આવશે એમ કહીને મૅસેન્જર છોકરો ચાલી જાય એટલે એ બન્ને જણા બોલતા હોય છે ખરા - ચાલો જઈએ, પણ જતા નથી. પરંતુ પડે એ પહેલાં એમની એ અવલવ જોઈ શકાય એવો એ બન્નેએ અભિનય કરવાનો હોય છે અને દિગ્દર્શકે એવી બધી જોગવાઈ કરવાની હોય છે.

નાટકમાં બીજી જોડી પોલ્કો અને લકીની છે. પોલ્કો શેઠ છે, સતાશાળી. એવાઓના હોય જ એમ લકી એનો વેકિયો છે. અને, લકી શબ્દો સાથે વ્યભિચાર કરનારા કૃતક બૌદ્ધિકોનું પ્રતીક છે. એનું કશા જ અર્થ વગરનું ભાષણ એક બકવાસ છે. કશા જ વિરામ કે પૂર્ણવિરામ વિના પાંચ-થી પણ વધારે મિનિટ લગી અસ્ખલિત ચાલતા એ ભાષણની શરૂઆત આવી છે : સ્વીકાર્યું કે એક અંગત ઈશ્વરનું અસ્તિત્વ પન્યર અન્ડ વૉટમનની જાહેર કૃતિઓમાં ઉચ્ચરિત છે એમ એ મુજબ છે એમ છે ઈશ્વર ક્વાકવાકવાકવા છે સફેદ દાઢીવાળો છે ક્વાકવાકવાકવા સમયાતીત છે વિસ્તૃતિહીન છે કે જે દૈવી જાજ્ય અપથિયા દૈવ્ અંથમ્બિયા દૈવ્ ... વગેરે.

લકીના આ બકવાસની અસર મળે એ ખાતર ત્યારે મેં આ 'ક્વાકવાકવાકવા' શબ્દનો અનુવાદ નહીં કરેલો. પણ કહું : અંગ્રેજીમાં quaquaversal શબ્દ છે. એનો અર્થ છે એક જ કેન્દ્રમાંથી દરેક દિશામાં ફેલાયેલું હોય તેવું. લકીએ આ વિશેષણ ઈશ્વર માટે પ્રયોજ્યું છે. ઈશ્વર એમ જ છે, એક જ કેન્દ્રમાંથી દસે દિશાએ પ્રસરી ગયેલો, સાર્વભૌમ, સર્વવ્યાપી. આપણી પરમ્પરામાં દેવોના મુખારવિન્દની ચોપાસ જે તેજોવલય હોય છે એ આવું જ હોય છે - સર્વ દિશાઓમાં ફેલાયેલું. આ

શબ્દનો ફ્રેન્ચમાં અર્થ છે, which's. મૂળ શબ્દ છે, quon. ગુજરાતીમાં કહેવાય, કયો? આપણે કયોકયોકયોકયો બોલીએ તો ઈશ્વરને જ લાગુ પડે ... કેમ કે એનો અતપતો નથી મળતો. એ સાર્વલૌમ છે છતાં અગમ્ય છે. એ સર્વવ્યાપી છે છતાં અનન્ત છે ... આ 'છે' અને 'છતાં'-ની વચ્ચે રહીને મનુષ્યજીવનની અસંગતતા - અંબસર્ડિટી - ઘૂઘવતી હોય છે ... આ કોરોના પાન્ડેમિક અને કોવિડ-૧૯ નામનું આપણી સામે જે ઘૂણાસ્પદ નાટક ભજવાઈ રહ્યું છે તેનો ઇલાજ જો રસી છે, તો કોઈકે એને શીર્ષક આપવું જોઈશે, 'વેઈટિન્ગ ફૉર વૅક્સીન'.

મેં આ નાટકનો 'ગોદોની રાહમાં' એમ અનુવાદ કર્યો છે (પહેલી આવૃત્તિ : ૧૯૯૦ : પુનર્મુદ્રણ : ૨૦૦૪ : પુનર્મુદ્રણ : ૨૦૦૮ બીજી આવૃત્તિ : પાર્શ્વ પબ્લિકેશન, અમદાવાદ). એ પછી, પહેલી વાર, મેં નસીરુદ્દીન શાહ અને બેન્જામિન ગિલાનીની મુખ્ય ભૂમિકામાં એનું મંચન જોયું છે. પછી તો, એના જુદા જુદા ફિલ્મ-અવતારો પણ જોયા છે.

નસીરુદ્દીને એક સ્થાને હમણાં જ કહ્યું કે ત્યારે તો હું અને બેન (બેન્જામિન) કશું ખાસ સમજતા નહોતા પણ ઉમ્મર વધવાની સાથે ઘણી ઘણી સમજ પડવા લાગી છે ...

વિદેશમાં એવી જાહેરાત આવતી હોય છે : આ ૫૦ પુસ્તકો તમે મૃત્યુ પામો એ પહેલાં વાંચી લો : આ નાટક માટે હું કોઈપણ સાહિત્યકારને, સાહિત્યરસિયાને કે પ્રજાજનને વિનન્તી કરું કે આ નાટક જરૂર વાંચો અને જરૂર જુઓ.

એ સાહિત્યકૃતિ જ મહાન છે જે આપણી ખરી જીવનપીડાનું આપણને મોંઘાથું બતાડે ને હમ્મેશને માટે આપણને જગાડી મૂકે ...

===

(September 13, 2020 : Ahmedabad)

oooooooooooooooooooooooooooo*

ચાડિયો

• દુર્ગેશ ઓઝા

લઘુકથા :

'પપ્પા, મને ચાડિયો જોવા ક્યારે લઈ જશો? '

'બેટા, એક દિવસ લઈ જઈશ, પછી વાત.'

'શું પછી વાત?' પત્ની સહેજ ઊંચા અવાજે બોલી. 'તમારો એ એક દિવસ ક્યારે આવશે! તમે દર વખતે "પછી, પછી" કહીને બિચારાને ટટળાવો છો. એક વાર લઈ જાવ ને! આપણો રઘુ દૂધવાળો પણ ઘણીવાર વાડીએ આવવાનું કહ્યા કરે છે. ને આમે ય ચિંતનને આ વખતે લણવામાં ચાડિયાનો પાઠ આવે છે. એ પ્રત્યક્ષ જોશે ને તમે સમજાવશો એટલે પાઠે ય પાકો થશે.' ને રવિવારે બધાં સાથે ગયાં. ચિંતન હરખભેર પૂછી રહ્યો.

'પપ્પા, આ ચાડિયો ખેતરમાં શું કામ રાખ્યો છે? કસરત કરવા?'

'ના બેટા, એ તો કસરત કરાવે. જો ધ્યાનથી સાંભળ. ખેતરમાં પશુપંખી આવીને પાક સાફ ન કરી જાય એટલે ચાડિયો રાખ્યો છે. કાંટાળી વાડ હોય એટલે ગાયલેસ તો કદાચ ન આવી શકે, પણ પંખીને થોડું પહોંચાય છે? એ તો ફરર કરતાં આકાશમાંથી ટપ દઈને ઊતરી પડે ને પાક સફાઈટ ... પણ આ ચાડિયો જોઈને એને એમ લાગે કે કોઈ માણસ ચોકી કરવા ઊભો છે એટલે ડરના માર્યા ઊડી જાય, ને પાક બચી જાય.'

'પણ પપ્પા, એવું થોડું કરાય? એને ભૂખ ન લાગે?'

'બેટા ચિંતન, ખેડૂતે આખું વરસ મહેનત કરીને ઘઉં, ચણા વગેરે ઊગાડ્યું હોય, એ સાફ થઈ જાય તો એ ને આપણે બધા ખાઈએ શું?'

'પપ્પા, સાચુકલો માણસ ઊભો કેમ નથી રાખ્યો?'

'બેટા, રાત ને દિવસ માણસ ઊભો કેમ રહે? થાકી ન જાય? એટલે માણસ નહીં, પણ માણસ લાગે એવું પૂતળું ગોઠવી દેવાય એનું નામ ચાડિયો.'

'પપ્પા, એટલે પંખીની ચાડી ફૂંકી તેને ઉડાડી મૂકે એનું નામ ચાડિયો, બરાબર ને?'

'અરે વાહ, તને તો આવડી ગયું! હવે તને પાઠે ય બરાબરનો પાકો થઈ જશે. ચાલો હવે ઘરે ..'

..... ઘણા વખતથી નોટબુકની માંગણી કરી રહેલો ચિંતન ચમક્યો. 'પપ્પા, આટલાં બધાં કોરાં પાનાં? આમાંથી તો આટલી બધી નોટ બનશે. કેટલાનાં આવ્યાં, પપ્પા? '

સાવ મજ્જમાં. હવે તો રાજી ને? એટલે તો કહેતો'તો કે થોડી ધીરજ ધર. મારી ઓફિસમાં આવાં તો કેટલાં ય પાનાં છે. પણ સાંભળ, કોઈ પૂછે તો બાફી ન મારતો કે પપ્પા ઓફિસમાંથી લાવ્યા છે. આજ લાગ મળ્યો કે ..'

આવાં પાનાં લેવાની ઘડ ના પાડતો ચિંતન પોતાની વાતને વળગી રહી ઊલટું મને નીતિનો પાઠ લણાવવા બેઠો એટલે મેં બે ધોલ મારી એને બરાબરનો પાઠ લણાવ્યો એટલે પત્ની બોલી ઊઠી, 'શું કામ એને મારો છો? તમે ઓફિસમાંથી શા માટે પાનાં લઈ આવ્યા?'

હું બોલું એ પહેલાં જ ટડમસ અવાજે ચિંતન કહી રહ્યો, 'મમ્મી મમ્મી, એની ઓફિસમાં ચાડિયો નથી રાખ્યો ને એટલે.'

સૌજન્ય: 'નવચેતન' સામયિક અને લેખક દુર્ગેશ ઓઝાના લઘુકથાસંગ્રહ 'અક્ષત'માંથી

e.mail : durgeshoza@yahoo.com.in